

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Język i polityka : przykład chorwacki

Author: Kresimir Mićanović ; przeł. Leszek Małczak (tłum.)

Citation style: Mićanović Kresimir; Małczak Leszek (tłum.). (2010). Język i polityka : przykład chorwacki. W: L. Małczak, P. Pycia (red.), "Chorwacja lat siedemdziesiątych XX wieku : kultura - język - literatura" (S. 60-82). Katowice : Uniwersytet Śląski

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

**CHORWACJA LAT SIEDEMDZIESIĄTYCH
XX WIEKU.
KULTURA – JEZYK – LITERATURA**

**CHORWACJA LAT SIEDEMDZIESIĄTYCH
XX WIEKU.
KULTURA – JĘZYK – LITERATURA**

Pod redakcją
LESZKA MAŁCZAKA i PAULINY PYCI

UNIWERSYTET ŚLĄSKI

K A T O W I C E

WYDAWNICTWO GNOME

2 0 1 0

© Copyright by Uniwersytet Śląski w Katowicach
Wszelkie prawa zastrzeżone

Recenzent
DR HAB. MAGDALENA KOCH

Projekt okładki i szaty graficznej
MAREK FRANCIK

Publikacja sfinansowana ze środków
UNIwersytetu ŚLĄSKIEGO W KATOWICACH

ISBN 978-83-87819-09-5

Złożono czcionką Times
Printed in EU

GNOME — Wydawnictwa Naukowe i Artystyczne
ul. Drzymały 18/6, 40-059 Katowice, Poland
tel.: 603370713 e-mail: wydawnictwognome@gmail.com

JĘZYK I POLITYKA: PRZYKŁAD CHORWACKI

W retrospektywnym oglądzie różnych wydarzeń często pomocne wydaje się wyodrębnienie konkretnego okresu, w którym te wydarzenia miały miejsce oraz wyraźne wytyczenie początku i końca takiego okresu. Często jednak przyjęte ramy czasowe nie przynoszą oczekiwanych rezultatów, okazują się zbyt sztywne, jeśli zaniedba się to, co można w nich umieścić. Spostrzeżenie to potwierdzają właśnie lata siedemdziesiąte, gdyż ówczesnych wydarzeń i problemów w chorwackim społeczeństwie – będącym wówczas częścią większej wspólnoty, socjalistycznej Jugosławii – a więc między innymi chorwackiej kwestii językowej, nie sposób zrozumieć bez uwzględnienia lat sześćdziesiątych. Nie ma też znaczenia, czy za początek lat siedemdziesiątych ubiegłego wieku uzna się rok 1970, a za koniec rok 1979, czy analogicznie lata 1971 i 1980. Bowiem 1971 rok to schyłek okresu, za którego początek zwykle uważa się rok 1967. Chorwacka historiografia wydarzenia, jakie miały miejsce w latach 1967-1971 nazywa Chorwacką Wiosną. Wszystko zaś zaczyna się od *Deklaracji o nazwie i sytuacji języka chorwackiego*¹. Zanim skupię się na połowie lat sześćdziesiątych i kontekście społecznym, w jakim została ogłoszona *Deklaracja*, muszę jednak najpierw cofnąć się do lat pięćdziesiątych, do początków wspólnej/jednolitej polityki językowej, która miała uregulować kwestię językową w sztokawskich republikach² ówczesnej Jugosławii: w Chorwacji, Bośni i Hercegowinie, Serbii i Czarnogórze.

1.

Wydaje się, że w powojennych latach w socjalistycznej Jugosławii nie przywiązywano zbyt dużej wagi do problemów natury językowej³. Jeszcze w 1944 roku „w duchu bu-

¹ W literaturze używa się jeszcze nazw chorwacki ruch narodowy, *maspok* (skrót od *masovni pokret*, pol. ruch masowy). Opublikowanie *Deklaracji* uważane jest za „wstęp” do Chorwackiej Wiosny. Por.: L. Steindorff: *Povijest Hrvatske. Od srednjeg vijeka do danas*. Naklada Jesenski i Turk. Institut društvenih znanosti Ivo Pilar. Zagreb 2006, s. 202, a także D. Bilandžić: *Hrvatska moderna povijest*. Golden marketing. Zagreb 1999, s. 513. Wszystkie tłumaczenia cytowanych w artykule źródeł – Leszek Malczak

² I. Žanić: *Hrvatski na uvjetnoj slobodi. Jezik, identitet i politika između Jugoslavije i Europe*. Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb 2007.

³ M. Okuka: *Eine Sprache – viele Erben. Sprachpolitik als Nationalisierungsinstrument in Ex-Jugoslawien*. Wieser Verlag. Klagenfurt 1998, s. 77.

dowy Jugosławii na federacyjnych zasadach” między innymi zdecydowano, że wszystkie decyzje i proklamacje AVNOJ (*Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja*, pol. Antyfaszystowska Rada Wyzwolenia Narodowego Jugosławii) mają być publikowane „w języku serbskim, chorwackim, słoweńskim i macedońskim” oraz, że wszystkie te języki są „równoprawne na całym terytorium Jugosławii”⁴. W Konstytucji FNRJ (*Federativne Narodne Republike Jugoslavije*, pol. Federacyjnej Ludowej Republiki Jugosławii) z 1946 roku zostają wymienione języki narodowych republik lub języki republik, okręgów autonomicznych i obwodów autonomicznych, przy czym nie nazywa się tych języków. W konstytucjach wspomnianych czterech narodowych republik język jest określany w różny sposób: w Chorwacji to język chorwacki lub serbski, w Bośni i Hercegowinie serbski lub chorwacki, w Serbii i Czarnogórze serbski⁵. Język chorwacki w latach 1944–1953, według Babicia, „rozwijał się w życiu społeczno-politycznym normalnie, ale stosownie do sytuacji oraz pod wpływem ludzi, którzy się nim posługiwali i którzy się nim zajmowali”⁶. W tym czasie w Chorwacji korzystano z *Zasad pisowni i ortografii języka chorwackiego lub serbskiego* (*Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*) Dragutina Boranicia (Zagreb 1947–1951), opublikowano *Gramatykę języka chorwackiego lub serbskiego* (*Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika*) Ivana Brabeca, Mate Hrastego i Sretena Živkovicia, a założone w 1950 roku Chorwackie Towarzystwo Filologiczne (*Hrvatsko filološko društvo*) dwa lata później zaczęło wydawać „Jezik”, „czasopismo poświęcone kulturze chorwackiego języka literackiego”.

2.

Przełomowym wydarzeniem, które miało miejsce w grudniu 1954 roku i które zmieniło dotychczasową politykę językową była Umowa Nowosadzka. Przed spotkaniem zorganizowanym w Nowym Sadzie przeprowadzono „ankietę o problemach języka serbsko-chorwackiego i zasadach pisowni, zainicjowaną przez redakcję czasopisma „Letopis Matice srpske”⁷, po to „abyśmy mogli poznać opinie najwybitniejszych serbskich i chorwackich literatów, naukowców, działaczy politycznych i publicznych o problemach języka, zasadach pisowni, ortografii i słownikach”⁸.

⁴ Chodzi o dokument *Decyzja o publikowaniu decyzji i proklamacji AVNOJ-u, jego Prezydium i Komitetu Narodowego w języku serbskim, chorwackim, słoweńskim i macedońskim* (Odluka o objavljivanju odluka i proglaša Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije, njegovog Pretsjednštva i Nacionalnog komiteta na srpskom, hrvatskom, slovenačkom i makedonskom jeziku) z 1944 roku wydrukowany w Dzienniku Ustaw Demokratycznej Federacji Jugosławii (*Službeni list Demokratske Federativne Jugoslavije*) nr 1 z dn. 1 lutego 1945 r. Za: S. Babić: *Hrvatski jezik u političkom vrtlogu*. Pelivan, Zagreb 1990.

⁵ M. Šipka: *Standardni jezik i jezička politika u Bosni i Hercegovini 1918–1970*. W: *Jezik u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo, Red. Svein Monnesland. Institut za jezik u Sarajevu. Institut za istočnoevropske i interjentalne studije. Oslo 2005 (407–434). s. 422.

⁶ S. Babić: *Hrvatski jezik u političkom...*, s. 5.

⁷ *Letopis Matice srpske* 1953. Sv. 3.

⁸ Odpowiedzi na ankietę „Letopisu Matice srpske”, którą przeprowadzano od września 1953 roku do grudnia 1954, wysłało 34 literatów i naukowców, a wśród nich 20 z Chorwacji. Spotkanie w Nowym

Uczestnicy spotkania uchwalili dziesięć wniosków. Uważna lektura przynosi, co następuje⁹:

a) Istnieją różnice pomiędzy językiem określanym jako *narodni jezik* (dalej posługując się skrótem *NJ* – uwaga tłumacza)¹⁰ i językiem literackim. *NJ* to jeden język, a język literacki jest jednolity. Serbowie, Chorwaci i Czarnogórcy (nie ma, występujących w dzisiejszej terminologii, Boszniaków) posługują się jednym *NJ*. Język literacki zaś ma dwa główne centra (brak miasta z Czarnogóry): Belgrad i Zagrzeb. Jednolitość języka literackiego zakłócają dwie wymowy (lub też ta jednolitość zakłada dwie wymowy). Nie wymienia się (oprócz wymowy ekawskiej i ijekawskiej) jakichkolwiek innych różnic językowych.

„1) *NJ* Serbów, Chorwatów i Czarnogórców jest jednym językiem. Stąd język literacki, który rozwijał się na jego podstawie wokół dwóch głównych ośrodków, Belgradu i Zagrzebia, jest jednolity, z dwiema wymowami, ijekawską i ekawską”.

b) W drugim wniosku mowa jest o tym, że „W nazwie języka należy w oficjalnym użyciu podkreślać oba jego człony”. Nie wskazuje się, które to człony. Nigdzie we wnioskach wyraźnie nie zostało stwierdzone, jak powinna brzmieć

Sadzie zorganizowano od 8 do 10 grudnia 1954 roku. Wnioski opublikowano 10 grudnia. Podpisało je 25 osób: 10 z Belgradu, 7 z Zagrzebia, 6 z Nowego Sadu i 2 z Sarajewa (za: I. Pranjković: *Hrvatski jezik od godine 1945. do 2000.* W: *Hrvatski jezik u 20. stoljeću*. Red. M. Samardžija, I. Pranjković. Matica hrvatska. Zagreb 2006, s. 31). Później wnioski przekazano jeszcze innym osobom, dzięki czemu już po spotkaniu zostały pod nimi złożone dodatkowo jeszcze 63 podpisy.

⁹ Nie wydaje się małoistotowe podanie faktu, że tekst wniosków został napisany na papierze firmowym Macierzy Serbskiej sporządzonym w alfabecie cyrylickim. Sam tekst z konluzjami napisano w alfabecie łacińskim, po ekawsku, w języku, który zgodnie z „literą” wniosków moglibyśmy nazwać serbsko-chorwackim i że uczestnicy spotkania własnymi podpisami – jedni posługiwali się cyrylicą, inni łacinką – poświadczili autentyczność uchwalonych wniosków. Oryginał wniosków ze spotkania w Nowym Sadzie („Faksimile Wniosków Umowy Nowosadzkiej z podpisami”) został przedrukowany w wielu książkach.

¹⁰ Chorwacki termin *narodni jezik* tłumaczony jest na język polski najczęściej jako język narodowy (por. m.in. B. Oczkova: *Chorwaci i ich język. Z dziejów kodyfikacji normy literackiej*. LEXIS. Kraków 2006), a zatem po chorwacku *nacionalni jezik*. Określenie język narodowy nie oddaje w pełni znaczenia chorwackiego terminu, odnoszącego się do języka, który nie podlegał procesom standaryzacji (język ludowy również nie wydaje się tu ani odpowiednikiem, ani ekwiwalentem). *Narodni jezik* to język, którym posługują się zwykli obywatele. „Część Chorwatów (tzw. sztokawcy/*štokavci*, poza nimi są również kajkawcy/*kajkavci* i czakawcy/*čakavci*; nazwa pochodzi od nazwy dialektu: sztokawski, kajkawski i czakawski), Boszniacy, Czarnogórcy i Serbowie posługują się jednym dialektem, tzw. sztokawskim, ale różnymi językami literackimi, rozwijającymi się indywidualnie w poszczególnych ośrodkach życia kulturalnego (i/lub) politycznego. Krešimir Mićanović tłumacząc, do czego odnosi się termin *narodni jezik*, porównał go do terminu stosowanego na gruncie języka niemieckiego *Volkssprache*: „*Narodni jezik* kao njem. *Volkssprache*, franc. *langue vulgaire*, *langue populaire*, »jęzik kojim govori prosti narod«. Por. R. Simeon: *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva. I, A–O*. Matica hrvatska. Zagreb 1969, s. 884” [przyp. tłum.].

nazwa języka literackiego. W tekście samych wniosków jeden raz pojawia się określenie język serbsko-chorwacki (w piątym wniosku: „konieczne jest przygotowanie podręcznego słownika współczesnego literackiego języka serbsko-chorwackiego”) i jeden raz język chorwacko-serbski (w ósmym wniosku: „Trzeba w sposób zdecydowany zapobiec stawianiu sztucznych przeszkód na drodze rozwoju chorwacko-serbskiego języka literackiego”).

- c) Obie wymowy są równoprawne (czwarty wniosek), oba alfabety: alfabet łaciński i alfabet cyrylicki są równoprawne (trzeci wniosek). I Serbowie i Chorwaci (Czarnogórcy nie są wymieniani) powinni nauczyć się obu alfabetów w takim samym stopniu.
- d) Konieczne jest przygotowanie podręcznego słownika współczesnego języka literackiego (piąty wniosek), wspólnej terminologii „dla wszystkich dziedzin życia gospodarczego, naukowego i w ogóle kulturalnego” (szósty wniosek), zasad pisowni („Wspólny język powinien mieć wspólne zasady pisowni i ortografii”) (siódmy wniosek).
- e) Wnioski ze spotkania zostaną przekazane, jeśli chodzi o organy władzy wykonawczej, zarówno rządowi federacji, jak i rządowi czterech narodowych republik.

3.

Z tekstu wniosków jasno wynika, że za partnerów w przygotowaniu obu publikacji uważane były tylko dwie strony – serbska i chorwacka. Szkic zasad pisowni i ortografii miała w drodze porozumienia opracować „komisja składająca się z serbskich i chorwackich specjalistów”; Macierzy Serbskiej i Macierzy Chorwackiej powierzono zadanie przygotowania słownika, a komisję ds. zasad pisowni, ortografii i terminologii miały utworzyć uniwersytety w Belgradzie, Zagrzebiu i Sarajewie, akademie w Zagrzebiu i w Belgradzie oraz Macierz Serbska i Macierz Chorwacka. Rozumiało się samo przez się, że wszelkie publikacje o jednolitym języku literackim – które zostaną opracowane przez chorwackich i serbskich językoznawców – będą obowiązywać na obszarze czterech sztokawskich republik, a kwestię językową należy rozstrzygnąć w drodze porozumienia zawartego pomiędzy Serbami i Chorwatami. Jeśli chodzi o Czarnogórców to, zgodnie z wnioskami, partycypowali (z Serbami i Chorwatami) tylko w *NJ*. Bośnia i Hercegowina w procesie uchwalania wniosków „była bardzo słabo reprezentowana”¹¹. W tym czasie w Bośni i Hercegowinie Muzułmanie (dzisiaj Boszniacy) jeszcze nie byli w Jugosławii uznawani za naród (nawet jako naród, który miałby swój udział w kształtowaniu *NJ*) i w ogóle nie brano ich pod uwagę. A zatem, chociaż Chorwaci i Serbowie byli jedynymi partnerami w rozwiązywaniu kwestii językowej, chorwacka część i wpływy, i to nie tylko w uchwalaniu wniosków, nie były jednak takie same jak serbskie. Biorąc pod uwagę status naro-

¹¹ „zarówno ze względu na liczbę osób, które podpisały *Deklarację*, jak i ze względu na ich narodowość (cała trójka to Serbowie). Jeśli pominąć Skendera Kulenovicicia, pisarza z Belgradu, wśród signatariuszy w ogóle nie było Muzułmanów (M. Šipka: *Standardni jezik i jezička politika...*, s. 423).

dowy czterech republik, konkretne interesy polityczne w ówczesnej Jugosławii, kapitał symboliczny (historia, sztuka, kultura), który zgodnie z naturą rzeczy nie zatrzymywał się na granicach ówczesnych narodowych republik, jasne jest, że serbska strona – nie tylko dlatego, że to Macierz Serbska zainicjowała ankietę – była najbardziej zainteresowana prowadzeniem jednej wspólnej polityki językowej i że właśnie w niej upatrywała źródło potencjalnie dużych dla siebie korzyści. Delegacja chorwacka, bogatsza o doświadczenie wyniesione z okresu językowego unitaryzmu obowiązującego w Królestwie Serbów, Chorwatów i Słoweńców, później Królestwie Jugosławii (1918–1941), w tej mierze, w jakiej można wierzyć, że historia naprawdę może być nauczycielką życia, na pewno pojechała do Nowego Sadu z nieszczerze wielkim entuzjazmem i z dużą dozą ostrożności. Warto też pamiętać o tym, że w pierwszych powojennych latach w Chorwacji wydawanie fundamentalnych publikacji językowych leżało w gestii chorwackich językoznawców i trudno uwierzyć w to, że dobrowolnie chcieliby zrzec się prawa do autonomicznego regulowania kwestii językowej. Decydujące znaczenie dla zorganizowania spotkania w Nowym Sadzie miały powody o charakterze politycznym i ideologicznym. Umowa Nowosadzka była „wyrazem dominującej woli politycznej”¹² w ówczesnej Jugosławii. Presja, aby zmienić dotychczasową politykę językową lub też, aby wypracować jedną, wspólną, zcentralizowaną politykę językową na obszarze czterech republik, mogła pochodzić tylko z wnętrza partii komunistycznej, posiadającej pełny monopol na podejmowanie wszelkich decyzji w ówczesnym jugosłowiańskim społeczeństwie. W ideologicznych obrachunkach z jugosłowiańskimi komunistami często stosuje się podział na liberalów i konserwatystów¹³. Przewaga konserwatystów, którzy opowiadali się za silniejszą integracją i centralizacją, sprzyjała kształtowaniu jednej polityki językowej. Przypisuje im się zresztą, że uważali, iż „należy dążyć do narodowej i kulturalnej jedności z jednym językiem, ‘serbsko-chorwackim’”¹⁴. Pod koniec lat sześćdziesiątych, kiedy osłabił wpływ konserwatystów, okazało się, że jedna, wspólna, centralistyczna, unitarna polityka nie może odnieść sukcesu, jeśli popiera ją tylko jedna strona¹⁵.

4.

Szybko po powrocie z Nowego Sadu okazało się, że sygnatariusze różnie tłumaczyli „literę i ducha” uchwalonych w Nowym Sadzie wniosków. Kilka miesięcy po podpisaniu Umowy Nowosadzkiej – w kwietniu 1955 roku – w gazecie „Borba” serbski językoznawca Mihailo Stevanović opublikował artykuł *Pred pristupanje ostvarenju novosadskih zaključaka (Przed przystąpieniem do realizacji wniosków*

¹² I. Goldstein: *Hrvatska 1918–2008*. EPH, Liber. Zagreb 2008, s. 532.

¹³ Z. Radelić: *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.–1991. Od zajedništva do razlaza*. Hrvatski institut za povijest, Školska knjiga. Zagreb 2006, s. 346, S.P. Ramet: *Tri Jugoslavije. Izgradnja države i izazov legitimacije 1918.–2005*. Golden marketing – Tehnička knjiga. Zagreb 2009, s. 247.

¹⁴ Z. Radelić: *Hrvatska u Jugoslaviji...*, s. 346.

¹⁵ *Ibidem*, s. 346.

z *Nowego Sadu*), na który polemicznie odpowiedział chorwacki językoznawca Ljudevit Jonke¹⁶. Następnie w zagrzebskim czasopiśmie „Jezik” ukazał się tekst z wnioskami (w formie językowej innej od oryginału!) pod tytułem *Zaključci Novosadskog sastanka o hrvatskom ili srpskom jeziku i pravopisu (Wnioski ze spotkania w Nowym Sadzie na temat języka chorwackiego lub serbskiego oraz zasad pisowni i ortografii)* wraz tekstem Jonkego¹⁷ *Novosadski sastanak i anketa Letopisa Matice srpske (Spotkanie w Nowym Sadzie i anketa „Letopisu Matice srpske”)*. W krytyczny sposób odniósł się do tego tekstu Stevanović¹⁸ w artykule *Novosadski dogovor prema odzivima na nj (Umowa Nowosadzka i reakcje na nią)*. Z kolei Jonke¹⁹ odpowiedział artykułem *Nekoliko riječi o odjecima Novosadskog sastanka (Kilka słów o echach spotkania w Nowym Sadzie)*. Będzie to w istocie początek długotrwałych i nierzadko gwałtownych polemik – sprowokowanych Umową Nowosadzką – toczonej pomiędzy chorwackimi i serbskimi językoznawcami, które będą prowadzone z większą lub mniejszą intensywnością aż do początku lat siedemdziesiątych. I tak Umowa Nowosadzka, pomyślana jako „normatywny kierunek”, jako umowa, która powinna dyscyplinować nie tylko tych, którzy w niej uczestniczyli, stała się źródłem niekończących się nieporozumień i konfliktów. Wśród chorwackich lingwistów niewdzięczną rolę „głównego tłumacza” nowosadzkich wniosków wziął na siebie Ljudevit Jonke i zaczął pisać artykuły przeznaczone dla znacznie szerszego kręgu czytelników aniżeli niewielkie środowisko językoznawców²⁰.

Pierwszym konkretnym rezultatem nowosadzkich wniosków było napisanie i wydanie zasad pisowni i ortografii przez Macierz Chorwacką i Macierz Serbską²¹. W Zagrzebiu ukazały się w alfabecie łacińskim pod tytułem *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika s pravopisnim rječnikom (Zasady pisowni i ortografii chorwacko-serbskiego języka literackiego ze słownikiem ortograficznym)*, a w Nowym Sadzie w alfabecie cyrylicy pod tytułem *Pravopis srpskohrvatskoga književnog jezika s pravopisnim rečnikom (Zasady pisowni i ortografii serbsko-chorwackiego języka literackiego ze słownikiem ortograficznym)*. W 1961 roku, po ukazaniu się zasad pisowni i ortografii, Jonke stwierdził: „każdy naród nadal może bez ograniczeń i niezależnie posługiwać się dotychczasowym językiem literackim i ustalenie no-

¹⁶ Por.: Lj. Jonke: *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*. Matica hrvatska, Zagreb 1971, s. 260–264.

¹⁷ Lj. Jonke: *Novosadski sastanak i anketa Letopisa Matice srpske*. „Jezik” 1955. Nr 3, s. 67–69.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Lj. Jonke: *Nekoliko riječi o odjecima Novosadskog sastanka*. „Jezik” 1956. Nr 4, s. 104–108.

²⁰ Swoje położenie i rolę, jaką odegrał najlepiej opisał sam Jonke: „Znudziły mi się i uprzykrzyły polemiki na temat języka literackiego, które z obowiązku musiałem prowadzić po Umowie Nowosadzkiej z 1954 roku na łamach rozmaitych publikacjach wtedy, gdy widziałem, że narusza się prawa chorwackiego języka literackiego”. Tekst został po raz pierwszy opublikowany w 1966 r., cytuję za: Lj. Jonke: *O hrvatskome jeziku u Telegramu od 1960. do 1968*. Oprac. Ivan Marković. Pergamena, Zagreb 2005, s. 419–420.

²¹ Zasady pisowni opracowała Komisja ds. Zasad Pisowni i Ortografii (*Pravopisna komisija*), która w okresie od kwietnia 1954 roku do kwietnia 1959 roku spotkała się 14 razy. Por.: I. Pranjković: *Hrvatski jezik od godine...*, s. 32.

wych zasad pisowni nie oznacza wprowadzenia nowego języka. Nowosadzkie wnioski dotyczące języka niczego nie zmieniły w tej materii. Dlatego nie ma w tym żadnej sprzeczności, kiedy mówi się o istnieniu dwóch wariantów języka literackiego i jednym zbiorze zasad pisowni²².

5.

Jednym ze skutków Umowy Nowosadzkiej była zmiana dotychczasowego sposobu określania języka literackiego. We wnioskach nowosadzkich nie zostało zdefiniowane, jak powinien nazywać się język literacki, a na ten temat toczyła się polemika pomiędzy chorwackimi i serbskimi językoznawcami (przede wszystkim pomiędzy Jonkem i Stevanovicem). Postanowienia dotyczące języka, zawarte w konstytucjach poszczególnych republik oraz konstytucji związkowej z 1963 roku, pokazują, że zwyciężyła i został narzucony ten termin, za którym opowiadali się serbscy językoznawcy: język serbsko-chorwacki lub chorwacko-serbski. Zgodnie z postanowieniami zapisanymi w konstytucjach poszczególnych republik z 1946 roku język, jak to już zostało powiedziane, w Serbii i Czarnogórze nazywano serbskim, w Chorwacji chorwackim, a w Bośni i Hercegowinie serbskim lub chorwackim. W związkowej konstytucji z 1946 roku nie podaje się nazwy języka. W konstytucji związkowej z 1963 roku jako języki narodów Jugosławii wymieniane są: słoweński, macedoński, „serbsko-chorwacki lub chorwacko-serbski”, chociaż w projekcie Konstytucji znalazło się określenie „serbski lub chorwacki”²³. W myśl postanowień Konstytucji SFRJ z 1963 roku język serbsko-chorwacki miał być używany także w jugosłowiańskiej armii. W nowych konstytucjach poszczególnych republik sytuacja przedstawiała się następująco: w Serbii, Czarnogórze oraz Bośni i Hercegowinie język nazywany jest serbsko-chorwackim, w Chorwacji chorwacko-serbskim. I tak w latach sześćdziesiątych nowy termin, język chorwacko-serbski, prawie całkowicie wyparł z oficjalnego użycia nazwy: język chorwacki, chorwacki język literacki, a nawet określenie język chorwacki albo serbski, które było zadomowione w filologii chorwackiej od końca XIX wieku. Również chorwaccy językoznawcy, którzy po Umowie Nowosadzkiej bronili nazwy język chorwacki albo serbski w swoich tekstach z lat sześćdziesiątych wykorzystywali termin język chorwacko-serbski. Czasopismo „Jezik” zmieniło nawet swój podtytuł i w okresie od października 1961 roku do kwietnia 1969 było czasopismem ds. kultury chorwacko-serbskiego języka literackiego.

6.

Kluczowy problem w sporze pomiędzy chorwackimi i serbskimi językoznawcami tkwił, żeby posłużyć się określeniem z nowosadzkich wniosków, w wyjaśnieniu

²² Za: Lj. Jonke: *O hrvatskome jeziku u...*, s. 42.

²³ Por.: Lj. Jonke. *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća...*, s. 294–296, Z. Radelić: *Hrvatska u Jugoslaviji*, s. 348.

natury „jednolitego języka literackiego”. Przy czym nie chodziło tylko o brak zgody w kwestiach teoretycznych i co do samej koncepcji, a więc w kwestiach, które nie miały większego wpływu na praktykę językową i kodyfikację standardu językowego. Napięcia i brak zgody dochodziły do głosu i nabierały na sile przede wszystkim w czasie przygotowywania kluczowych publikacji o charakterze kodyfikacyjnym (zasad pisowni i ortografii oraz słowników). Upraszczejac, strona chorwacka czula, ze w tworzeniu wspólnych publikacji czyni zbyt wiele ustępstw i że chorwacka tradycja zasad pisowni i chorwackie słownictwo ma mniejszy lub dużo mniejszy udział w jednolitym języku literackim w porównaniu do serbskiej leksyki i serbskiej tradycji w zakresie zasad pisowni i ortografii. W jednolitym języku literackim, który powinien więc obowiązywać również Chorwatów, chorwaccy językoznawcy widzieli coraz więcej języka serbskiego i coraz mniej języka chorwackiego. Stąd sam koncept jednolitego języka literackiego (istotne różnice dotyczyły bowiem tylko wymowy i alfabetu), a tak jego naturę tłumaczy „litera” Umowy Nowosadzkiej, nie mógł zostać zaakceptowany przez chorwackich językoznawców. Należało więc szukać sposobu na to, aby inaczej wyartykułować naturę wspólnego języka literackiego lub też podważyć i pokazać jako niemożliwą do utrzymania koncepcję jednolitego języka literackiego. Tak doszło do koncepcji wariantów, które powinny mieć równoprawny status w ramach wspólnego języka literackiego.

W tekście Umowy Nowosadzkiej nigdzie nie pojawia się termin wariant, a w związku z językiem literackim stwierdzono, że rozwinął się wokół dwóch głównych centrów i że jest jednolity, z dwiema wymowami. Powyższe fakty oczywiście nie przeszkodziły chorwackim językoznawcom pisać o tym, że język literacki ma dwa warianty: chorwacki i serbski. Termin wariant nie dotyczy tylko dwóch różnych typów wymowy (ekawskiej i ijekawskiej), lecz wariantowi nadaje się status języka literackiego. I tak przykładowo Jonke w artykule *Otkuda dvije varijante (Skąd dwa warianty)* o tym, co rozumie pod pojęciem „chorwacki i serbski wariant języka literackiego” pisze zupełnie jasno: „Ważne jest w tym kontekście to, by mieć świadomość, że obydwie warianty są pełnoprawne zarówno ze względu na swoje pochodzenie, rozwój oraz swoją funkcję i że, ze względu na swoją konstrukcję posiadają wszystkie podstawowe elementy języka literackiego”²⁴.

Kwestia wariantów języka literackiego będzie jednym z głównych tematów dyskusji, jaką prowadzili uczestnicy Piątego Kongresu Słowistów Jugosłowiańskich, który odbył się w Sarajewie w 1965 roku. Zaznaczyły się wówczas „ostre podziały: jedni bronili pełnej jedności tego języka na całym jego terytorium, podczas gdy inni reprezentowali stanowisko, że jednak istnieją systemowe różnice pomiędzy językiem, którego używa się w Zagrzebiu i w Belgradzie i że z tego powodu można mówić o istnieniu zagrzebskiego (lub chorwackiego) i belgradzkiego (lub serbskiego) wariantu”²⁵. Nietrudno wywnioskować, że chorwaccy językoznawcy byli oczy-

²⁴ Za: Lj. Jonke: *O hrvatskome jeziku u Telegramu...*, s. 34.

²⁵ M. Šipka: *Standardni jezik i jezička politika...*, s. 425.

wiecie wśród tych „drugich”, tych którzy opowiadali się za istnieniem wariantów²⁶. Chorwacki językoznawca Hraste pochwalił Milkę Ivić²⁷, gdyż „ona jako pierwsza wśród serbskich lingwistów otwarcie przyznała, że istnieje oprócz belgradzkiego (wschodniego) wariantu języka literackiego również zagrzebski (zachodni wariant)”²⁸.

Czas pokazał, że po sarajewskim kongresie termin wariant języka literackiego powoli został przyjęty przez wszystkich ówczesnych językoznawców jugosłowiańskich. Chorwaccy językoznawcy stopniowo w swoich tekstach – na początku zadowolony z wywalzonego (i akceptowanego przez innych) prawa do własnego wariantu języka literackiego – zrównają chorwacki wariant języka chorwacko-serbskiego z chorwackim językiem literackim, tj. wariant zyska status języka. I tak na przykład Brozović²⁹ będzie podkreślać, że tylko warianty w funkcjonalnym wymiarze są konkretnymi standardowymi językami i że język chorwacki istnieje i funkcjonuje jak każdy inny rozwinięty idiom o statusie standardu (*standardni idiom*).

7.

Rok 1967 to jeden z przełomowych momentów w ówczesnej Jugosławii i to nie tylko jeśli chodzi o politykę językową. W historiografii uważa się, że rozpoczyna on rozkwit „jugosłowiańskiego liberalizmu”³⁰. Od końca 1960 roku partyjni liberalowie w walce z konserwatystami przechylili szalę zwycięstwa na swoją stronę i przejęli kontrolę nad wydarzeniami politycznymi w swoich republikach (Słowenia, Chorwacja, Serbia i Macedonia), co oznaczało złagodzenie polityki władz państwowych, a w szczególności: „większą tolerancję wobec zarówno kulturalnych oraz literackich inicjatyw, które wspierały rozwój świadomości narodowej, jak i wobec działalności organizacji religijnych, także złagodzenie cenzury w mediach oraz politykę niemieszania się w sprawy innych republik”³¹. W 1967 roku uchwalono pierwszą poprawkę do związkowej Konstytucji z 1963 roku. Był to pierwszy poważniejszy krok w dziesięcioletnim okresie reformy jugosłowiańskiej federacji. Reforma w sensie konstytucyjno-prawnym zakończyła się w 1974 roku uchwaleniem Konstytucji SFRJ³², w której znalazły się zapisy zawierające zasady typowe już dla konfederacji³³.

²⁶ npr. Lj. Jonke: *Problem norme u hrvatskosrpskom književnom jeziku*. „Jezik” 1965–66. Nr 1, s. 8–15, R. Katičić: *Problem norme u književnom jeziku*. „Jezik” 1965–66. Nr 1, s. 20–23, D. Brozović: *O problemima varijanata*. „Jezik” 1965–66. Nr 2, s. 33–46.

²⁷ M. Ivić: *Problem norme u književnom jeziku (Referat na Petom kongresu jugoslavenskih slavista u Sarajevu)*. „Jezik” 1965–66. Nr 1, s. 1–8.

²⁸ M. Hraste: *Problem norme u književnom jeziku*. „Jezik” 1965–66. Nr 1, s. 15.

²⁹ D. Brozović: *Hrvatski jezik, njegovo mjesto umtar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti*. W: *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*. Red. A. Flaker, K. Pranjić. Zavod za znanost o književnosti, Sveučilišna naklada Liber. Zagreb 1978, s. 9–83.

³⁰ S. Ramet: *Tri Jugoslavije...*

³¹ Ibidem. s. 291.

³² Rok po uchwaleniu Konstytucji z 1963 roku na kongresie partyjnym została zapowiedziana reforma federacji, która będzie zmierzać w kierunku umocnienia republik i osłabienia państwa związkowego (D. Bilandžić: *Hrvatska moderna povijest...*).

³³ Ibidem. s. 473; Z. Radelić: *Hrvatska u Jugoslaviji...*, s. 472.

A zatem w 1967 roku w Chorwacji, w nowej sytuacji politycznej, jaka wytworzyła się w Jugosławii, z procesem liberalizacji i umacniania republik wobec centralnej władzy państwowej, zaczęła się, jak już zostało wspomniane, Chorwacka Wiosna. Na sam początek tego „ruchu społecznego”³⁴ odcisnęło swoje piętno opublikowanie *Deklaracji o nazwie i sytuacji chorwackiego języka literackiego* oraz ukazanie się w druku dwóch tomów *Słownika chorwacko-serbskiego języka literackiego/Rječnik hrvatskosrpskog književnog jezika*, co wywołało ostre dyskusje³⁵.

Deklaracja o nazwie i sytuacji chorwackiego języka literackiego została opublikowana 17 marca 1967 roku na pierwszej stronie zagrzebskiego „Telegramu”, „jugosłowiańskiej gazety społeczno-kulturalnej”. W sensie formalnym *Deklaracja* była pisana jako poprawka do Konstytucji w ramach szeroko zakrojonych prac mających doprowadzić do zmian w ustawie zasadniczej³⁶. Zawierała ona postulat umieszczenia w konstytucji zapisu o równouprawnieniu czterech języków literackich, tj. zmiany 113 artykułu dotychczasowej Konstytucji, który miał otrzymać brzmienie: „Związkowe ustawy i inne ogólne akty związkowych organów są publikowane w czterech językach literackich narodów Jugosławii: serbskim, chorwackim, słoweńskim i macedońskim. W obiegu oficjalnym organy federacji obowiązkowo przestrzegają zasady równouprawnienia wszystkich języków narodów Jugosławii”³⁷. W tekście wyjaśniono, że w praktyce „serbski język literacki pod presją rzeczywistości jest narzucany jako jednolity język Serbów i Chorwatów”, jak również, że w związku z odrodzonymi tendencjami „etatyizmu, unitaryzmu i hegemonizmu” pojawiła się koncepcja „o potrzebie jednolitego ‘państwowego języka’, i że rola ta w praktyce została przeznaczona dla serbskiego języka literackiego”. W związku z tym stwierdzono, że: „faktycznie również dzisiaj dochodzi do narzucania ‘języka państwowego’ i dzieje się to w taki sposób, że chorwacki język literacki jest wypierany i sprowadzany do roli lokalnego dialektu”³⁸. W *Deklaracji* pojawia się postulat zapewnienia konsekwentnego użycia „chorwackiego języka literackiego w szkołach, prasie, życiu publicznym i politycznym, w radiu i telewizji, tam, gdzie żyją Chorwaci, oraz żeby

³⁴ „U Hrvatskom proljeću će se ispreplitati i međusobno uvjetovati prevratničko raspoloženje sveopćeg studentskog pokreta, ojačana hrvatska nacionalna svijest i prošireni prostor političkog djelovanja. Nositelji ovog pokreta bili su studenti, Matica hrvatska i reformno krilo unutar SKH”. L. Steindorff: *Povijest Hrvatske...*, s. 202. „W Chorwackiej Wiosnie będą się przeplatać i wzajemnie warunkować bunotwniczy nastrój powszechnego ruchu studentów, wzmocniona chorwacka świadomość narodowa i poszerzona przestrzeń dla działalności politycznej. Aktorami tego ruchu będą studenci, Macierz Chorwacka i reformatorskie skrzydło wewnątrz SKH”.

³⁵ Ramet pisze, że nieporozumienia związane z *Deklaracją* i opublikowanie *Słownika* „odcisnęło swoje piętno na początek czterolotniego okresu nasilonego chorwackiego nacjonalizmu, który jest powszechnie znany jako Chorwacka Wiosna” (S. Ramet: *Tri Jugoslavije...*, s. 295).

³⁶ Szczegółowo o okolicznościach jej powstania por. *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika. Građa za povijest Deklaracije*. Matica hrvatska, Zagreb 1997; I. Pranjković: *Hrvatski jezik od godine...*

³⁷ *Deklaracija...*, s. 27.

³⁸ *Ibidem*, s. 26.

urzędnicy, wykładowcy, nauczyciele i pracownicy sektora publicznego, bez względu na to, skąd pochodzą, mogli oficjalnie używać języka literackiego środowiska, w którym funkcjonują³⁹. *Deklarację* podpisało 18 chorwackich instytucji, a jako pierwsza Macierz Chorwacka. Autorzy *Deklaracji* włączyli do jej tekstu prawie wszystkie ideologemy socjalistycznej Jugosławii: kilkusetletnią walkę jugosłowiańskich narodów, koleje narodowyzwoleńczej walki w okresie II wojny światowej i socjalistycznej rewolucji, braterstwo i socjalistyczną współpracę, socjalistyczną zasadę równouprawnienia naszych narodów, samorządowe społeczeństwo socjalistyczne itd. Odwołali się oni również do VIII kongresu oraz IV i V plenum jugosłowiańskich komunistów. To wszystko nie pomogło. Opublikowanie *Deklaracji* spotkało się z ostrym potępieniem ze strony Związku Komunistów, tj. „politycznego przewodnika naszych narodów w rewolucyjnej walce”, jak ich – oddając im szacunek – nazwali sami autorzy *Deklaracji*.

Najwyżsi przedstawiciele Związku Komunistów Chorwacji w ostrych słowach zaczerpniętych z partyjnego słownika osądzili *Deklarację* i uznali, że jest to: „próbę podjętą przez nacjonalistyczne i szowinistyczne siły zatrzymania i stanięcia na drodze rozwoju naszego socjalistycznego samorządowego społeczeństwa” i że jest ona aktem, który zakłóca progresywny rozwój socjalizmu, że służy wrogom socjalizmu, że jest wymierzona przeciwko chorwackiemu narodowi, przeciwko braterstwu i jedności itd. Zdyskredytowanie *Deklaracji* pod względem ideologicznym było oczywiste. Nastąpiło kontrolowane przez partię rytualne odgradzanie się od *Deklaracji*, wyrzucanie z szeregu Związku Komunistów tych członków, których obarczano za nią odpowiedzialnością, a w oficjalnej kampanii przeciwko *Deklaracji* twierdzono, że „rani najgłębsze uczucia wszystkich naszych narodów”⁴⁰. Swoistą odpowiedzią na *Deklarację* był *Predlog za razmišljanje (Wniosek pod dyskusję)* grupy belgradzkich pisarzy, który 2 kwietnia w całości został opublikowany w gazecie „Borba”. Autorzy tekstu, popierając *Deklarację*, stwierdzili: „Afirmacja samodzielności nazwy i rozwoju chorwackiego i serbskiego języka wymagają, by prawo to zostało zabezpieczone odpowiednim zapisem w konstytucji zarówno dla wszystkich Chorwatów, którzy mieszkają na terytorium SR Serbii, jak i wszystkich Serbów, którzy mieszkają na terytorium SR Chorwacji”⁴¹. W komentarzu redakcji „Borby” *Wniosek* został oceniony jako szowinistyczny odpowiednik *Deklaracji*, co w istocie było oficjalnym potępieniem ze strony komunistycznej władzy. Specjalne posiedzenie na temat *Deklaracji* i *Wniosku* zorganizowali najważniejsi bośniacko-hercegowińscy komuniści i stwierdzili, że chodzi o nacjonalistyczne i szowinistyczne poglądy oraz o próbę otwartej politycznej dywersji przeciwko braterstwu i jedności, równouprawnieniu i socjalistycznemu patriotyzmowi narodów Jugosławii⁴².

³⁹ Ibidem, s. 28.

⁴⁰ Por. S.P. Ramet: *Tri Jugoslavije...*, s. 295; *Deklaracija...*

⁴¹ M. Šipka: *Standardni jezik i nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini (1850–2000). Dokumenti*. Institut za jezik u Sarajevu. Sarajevo 2001, s. 164.

⁴² Por.: Ibidem, s. 164.

Nastąpiła swoista równowaga winy i kwestia językowa, która była jednym z symptomów napięć między republikami i między narodami, tymczasowo została zamieciona pod dywan. Tak oto postulat zmiany konstytucyjno-prawnego określenia języka, wysunięty w 1967 roku w *Deklaracji*, został zdyskredytowany pod względem ideologicznym i odrzucony. Problem został jednak tylko tymczasowo zdjęty z porządku dziennego. Poprawka przyjęta w 1972 roku i następnie zapisana w Konstytucji z 1974 roku, będzie, być może paradoksalnie, z pewnością bliższa autorom *Deklaracji* niż jej przeciwnikom.

8.

Prace nad słownikiem współczesnego języka literackiego rozpoczęły się wiosną 1945 roku⁴³ i toczyły się równoległe z pracami nad wspólnymi zasadami pisowni opublikowanymi w 1960 roku. Przygotowanie zasad pisowni i słownika, co zostało zaplanowane w nowosadzkich wnioskach, było wspólnym dziełem Macierzy Serbskiej i Macierzy Chorwackiej. Jeśli chodzi o przygotowanie słownika oznaczało to, że w pracach nad nim uczestniczyła zagrzebska i belgradzko-nowosadzka redakcja. Kiedy w grudniu 1967 roku ostatecznie ukazały się w druku pierwsze dwa tomy *Słownika chorwacko-serbskiego języka literackiego (Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika)* „chorwacka opinia publiczna doznała szoku”⁴⁴. W szeregu tekstów krytycznych chorwaccy autorzy ocenili słownik całkowicie negatywnie, a serbscy „bronili” słownika i krytykowali jego krytyków. W trakcie polemik wokół *Słownika* okazało się, że istnieje zasadnicza różnica zdań jeśli chodzi o naturę jednolitego języka literackiego. Ponownie poruszono kwestię uznania wariantów i ich statusu. Te zasadnicze różnice będą źródłem nieporozumień w związku z opracowywaniem jednostek leksykograficznych. Chorwaccy językoznawcy w słowniku nie widzieli „wyraźnego odróżnienia” języka chorwackiego od serbskiego, tylko widzieli w nim „słownik z tezą” i „słownik-ofiarę”⁴⁵.

Istotę sporu Komitet Sterujący Macierzy Chorwackiej streścił pytaniem: „czy będziemy na język literacki Chorwatów i Serbów patrzeć przez pryzmat istnienia wariantów i prawa każdego jugosłowiańskiego narodu do swojego typu języka literackiego, czy też będziemy na niego patrzeć przez fikcję jednolitości, której nigdy nie było

⁴³ I. Pranjković: *Hrvatski jezik od godine...*, s. 34.

⁴⁴ S.P. Ramet: *Tri Jugoslavije...*, s. 295.

⁴⁵ Brozović stwierdza, że „słownik (jest) ofiarą tendencji do sztucznego, robionego na siłę, w idealistyczny i nienaukowy sposób przesłonięcia faktu istnienia wariantów i mechanicznego działania na rzecz ich likwidacji” (D. Brozović: *Rječnik jezika ili jezik rječnika? Varijacije na temu varijanata*. Posebno izdanje časopisa „Kritika” 1969. Sv. 2, s. 19). Według Babicia słownik jest pisany po to, by pokazać, że „chorwacko-serbski język literacki jest całkowicie jednolity, czyli, że między wariantami nie istnieją żadne różnice lub też – jeśli są – to nie mają większego znaczenia” (S. Babić: *O rječniku Matice hrvatske*. W: *Hrvatski književni jezik i pitanje varijanata*. Posebno izdanje časopisa „Kritika” 1969. Sv. 1, s. 25). Teksty chorwackich autorów poświęcone *Słownikowi*, kwestii języka i jego wariantów zostały zebrane i opublikowane w 1969 roku w dwóch tomach jako specjalne wydanie czasopisma „Kritika”.

i która przez to, że była narzucana zawsze psuła stosunki między naszymi narodami i odwoływała się albo do mitów, albo do argumentu siły?”⁴⁶. Jaki Chorwaci mieli wybór spośród dwu wyżej przedstawionych możliwości, wydaje się oczywiste. Dlatego Komitet Sterujący postanowił, że: „dotychczasowy sposób opracowania słownika musi zostać potępiony i musi się zmienić tak, by doszło do pełnego uznania i widocznego rozróżnienia chorwackiego i serbskiego wariantu języka literackiego”⁴⁷.

Kryzys wokół *Słownika*, jak go wówczas nazwano⁴⁸, próbowano rozwiązać organizując spotkania obu stron, ale wszystko skończyło się – po długiej korespondencji pomiędzy Macierzami⁴⁹ – tak, iż w listopadzie 1970 roku na corocznym posiedzeniu Macierzy Chorwackiej⁵⁰ jej przewodniczący poinformował o całkowitym wstrzymaniu prac nad *Słownikiem*⁵¹. Decyzja Macierzy Chorwackiej oznaczała początek końca udziału chorwackich językoznawców w polityce językowej zainicjowanej przez Umowę Nowosadzką. Formalna rezygnacja z pracy nad *Słownikiem* była swoistą zapowiedzią odrzucenia Umowy Nowosadzkiej, co nastąpiło w 1971 roku. Presja ideologiczna, która sprzyjała kształtowaniu jednej wspólnej polityki językowej, nie była już wystarczająco silna, by tę politykę nadal uprawiać i promować.

9.

Wiosną 1971 roku najstarsza chorwacka instytucja kulturalna i poszczególni sygnatariusze Umowy Nowosadzkiej przestali uznawać ten dokument. Podobnie jak w trakcie zawierania umowy, gdy opinia publiczna została z tym faktem zapoznana, z całym rytuałem własnoręcznego podpisywania umowy jako potwierdzenia przyjęcia na siebie obowiązków z niej wynikających, tak też odrzucenie Umowy Nowosadzkiej miało charakter publiczny i polegało na jej zakwestionowaniu i anulowaniu przyjętych zobowiązań⁵². Jako pierwsza uczyniła to Macierz Chorwacka, instytucja, która obok reformatorskiego skrzydła komunistów i studentów była uważana za głównego protagonistę Chorwackiej Wiosny, „główny ośrodek odrodzenia narodowego”⁵³. W swoim *Oświadczeniu* z 16 kwietnia Macierz Chorwacka stwierdziła, że Umowa Nowosadzka między innymi „przekształciła się w środek usprawiedliwiający językowy brak równouprawnienia i narzucania innym serbskiego języka literackiego

⁴⁶ *O načinu daljeg rada na Rječniku i Rečniku*. W: *Hrvatski književni jezik i pitanje varijanata*. Posebno izdanje časopisa „Kritika” 1969. Sv. 1, s. 174.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ Por.: Lj. Jonke: *Kriza oko Rječnika književnog jezika*. „Jezik” 1970. Nr 4, s. 105–108.

⁴⁹ Por.: Lj. Jonke: *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća...*, s. 383.

⁵⁰ Por.: I. Pranjković: *Hrvatski jezik od godine...*, s. 40.

⁵¹ Macierz Serbska będzie sama kontynuować prace nad słownikiem, a w 1976 roku zostanie opublikowany ostatni, szósty tom słownika (*Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*. I–VI. 1967–1976).

⁵² Por.: S.P. Ramet: *Tri Jugoslavije* 300, także Z. Radelić: *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.–1991...*, s. 437; L. Steindorff: *Povijest Hrvatske...*, s. 202.

⁵³ *Ibidem*.

z wymową ekawską” i przestała ją honorować „uważając ją za bezprzedmiotową i nieważną”. O ciężarze decyzji Macierzy świadczy to, że była ona najważniejszą chorwacką instytucją, która uczestniczyła w realizacji wniosków nowosadzkich (także jako współwydawca obok Macierzy Serbskiej zasad pisowni i słownika). Po Macierzy Chorwackiej tę samą decyzję podjęły również inne instytucje: 8 maja Chorwackie Towarzystwo Filologiczne (*Hrvatsko filološko društvo*), 16 maja Instytut Języka (*Institut za jezik*), 1 lipca Stowarzyszenie Pisarzy Chorwackich (*Društvo hrvatskih književnika*).

W związku z tym, że wcześniej zaprzestano prac nad wspólnym słownikiem dwóch Macierzy, należało teraz po podważeniu umowy zrobić to samo z zasadami pisowni opracowanymi przez obie Macierze lub też autonomicznie opublikować własne zasady. Nowe zasady pisowni autorstwa Stjepana Babicia, Božidara Finki, Milana Moguša – pod tytułem *Hrvatski pravopis (Chorwackie zasady pisowni i ortografia)* – miały zostać wydrukowane we wrześniu 1971 roku, ale ich opublikowanie i dystrybucja została wstrzymana i ponowne wydanie ukazało się w Chorwacji dopiero w 1990 roku⁵⁴. *Chorwackie zasady pisowni i ortografia* szły wytyczoną pod koniec XIX wieku przez Broza i Ivekovicia linią, która została przerwana w okresie istnienia Niezależnego Państwa Chorwackiego w czasie II wojny światowej, kiedy stosowano pisownię etymologiczno-morfologiczną (tzw. *korijenski pravopis*)⁵⁵. Koncepcja Broza i Ivekovicia widoczna jest w zasadach pisowni trójki autorów i w tym, że jako punkt wyjścia dla prac nad zasadami przyjęli 9 wydanie zasad pisowni Boranicia z 1947 roku i że przejęli również tytuł książki Broza z 1892 roku – *Hrvatski pravopis (Chorwackie zasady pisowni i ortografia)*. W swoich zasadach autorzy nowego podręcznika wykorzystali również niektóre reguły z Umowy Nowosadzkiej, które nie były zgodne z koncepcją Broza i Ivekovicia. I tak, np. zamiast gramatycznej interpunkcji autorzy *Chorwackich zasad pisowni i ortografii* zastosowali tzw. swobodną interpunkcję opierającą się na zasadzie logiczno-semantycznej. Taka interpunkcja w praktyce stała się w Chorwacji standardem od 1960 roku (i obowiązuje do dzisiaj we wszystkich chorwackich podręcznikach dot. zasad pisowni). Różnicę pomiędzy *Chorwackimi zasadami pisowni i ortografią* trójki autorów oraz nowosadzkimi zasadami pisowni z 1960 roku trafnie wskazał Jonke – „Fundamentalne jest we wszystkich przypadkach użycie ijekawskiej wymowy i chorwackiego słownictwa”⁵⁶.

Podręcznik zasad pisowni to, nie po raz pierwszy i nie ostatni w chorwackim społeczeństwie, książka obciążona symbolicznym znaczeniem, które spycha na dalszy plan jego funkcjonalną rolę i zupełnie praktyczne przeznaczenie. *Chorwackie zasady pisowni i ortografia* miały być pierwszym namacalnym rezultatem chorwackiej

⁵⁴ Por.: I. Pranjković: *Hrvatski jezik od godine...*, s. 42.

⁵⁵ Por.: M. Samardžija: *Hrvatski jezik, pravopis i jezična politika u NDH*. Hrvatska sveučilišna naklada. Zagreb 2008.

⁵⁶ Lj. Jonke: *Hrvatski književni jezik danas*. Školska knjiga. Zagreb 1971, s. 142.

polityki językowej, która poprzez zakwestionowanie Umowy Nowosadzkiej zdecydowała się na autonomiczne rozwiązywanie kwestii językowej według, można by powiedzieć, zasady „podstawowe podręczniki języka chorwackiego bazują na źródłach chorwackich”⁵⁷. Tak oto los *Chorwackich zasad pisowni i ortografii* znalazł się w rękach osób odpowiedzialnych za nową politykę językową, a jej powodzenie nie będzie zależało tylko od woli chorwackich językoznawców. Wszystko wskazywało na to, że najważniejsze będzie to, czy chorwaccy językoznawcy mają prawo do autonomicznego uporządkowania zasad pisowni. Jonke w przedmowie do książki *Hrvatski književni jezik danas (Chorwacki język literacki dzisiaj)*, pisanej w maju 1971 roku, bez cienia wątpliwości stwierdza, że zakwestionowanie Umowy Nowosadzkiej „otworzyło nowy i korzystny okres dla rozwoju chorwackiego języka literackiego”. Również bardzo wyraźnie pisze, że sukcesy nowej polityki językowej nie byłyby możliwe, gdyby na X posiedzeniu CK Związku Komunistów Chorwacji nie został „potępiony unitaryzm i nie została otwarta droga do budowy prawdziwej kultury narodowej”⁵⁸. Jednak na XXI posiedzeniu Prezydium Związku Komunistów Jugosławii, które odbyło się na początku grudnia 1971 roku zostali potępieni ci, którzy prowadzili obrady X posiedzenia SKH. Potępiono nie tylko reformatorsko i pronarodowo zorientowaną część chorwackich komunistów na czele z Savką Dabčević-Kučar, lecz również „poprzez formalną decyzję” cały chorwacki ruch narodowy⁵⁹. Po tym posiedzeniu nastąpiła restauracja „dyktatury partii”, sądowe prześladowania, „czystki” wśród literatów, dziennikarzy, ludzi filmu, profesorów uniwersyteckich i byłych liberalnych przywódców⁶⁰. Macierz Chorwacka, która z powodu swojej aktywnej obrony języka chorwackiego stała się bardzo popularna w chorwackim społeczeństwie⁶¹, w grudniu zmuszona przez ówczesną milicję zaprzestaje swojej działalności. W raporcie Centralnego Komitetu Związku Komunistów Chorwacji przyjętym w maju 1972 roku padło stwierdzenie, że Macierz Chorwacka, zwłaszcza od 1969 roku działała jako zorganizowane nacjonalistyczne centrum i jako zorganizowana partia polityczna, której szeregi zasilala szybko rosnąca liczba członków. Jest oczywiste, że Związek Komunistów z jednej strony w żadnym wypadku nie chciał zrzec się monopolu władzy, z drugiej to, że dysponował wystarczającym aparatem represyjnym do tego, aby zlikwidować swoich ideologicznych przeciwników i politycznych konkurentów.

⁵⁷ Por.: *Oświadczenie Macierzy Chorwackiej z dnia 19 stycznia 1971 r. (Izjava Matice hrvatske od 19. siječnja 1971)*. I tak np. Finka stwierdza w związku z wypowiedzeniem Umowy Nowosadzkiej, że „obecna chwila jest punktem zwrotnym w dziejach chorwackiej polityki językowej”. B. Finka: *O otkazivanju Novosadskog dogovora. „Jezik”*. 1971. Nr 5, s. 140.

⁵⁸ Lj. Jonke: *Hrvatski književni jezik danas...*, s. 8.

⁵⁹ D. Bilandžić: *Hrvatska moderna povijest...*, s. 627.

⁶⁰ Ibidem, s. 644, S.P. Ramet: *Tri Jugoslavije...*, s. 327.

⁶¹ S.P. Ramet: *Tri Jugoslavije...*, s. 300.

10.

Koniec lat sześćdziesiątych i początek lat siedemdziesiątych to okres częstych konfliktów i napięć pomiędzy poszczególnymi narodami i republikami w całej Jugosławii. Kryzys jugosłowiańskiej federacji został jednak przezwyciężony w taki sposób, że zmiany „liberalnych” kierownictw w poszczególnych republikach (Chorwacja, Serbia, Słowenia, Macedonia) nie doprowadziły do odnowy jugosłowiańskiego centralizmu (w którym republiki miałyby zwykły status jednostek administracyjnych), poprawie tylko uległo położenie republik i okręgów wobec państwa związkowego. Na mocy Konstytucji z 1974 roku państwo stało się reprezentantem republik i okręgów, pozbawionych jednak kompetencji do podejmowania decyzji oraz możliwości ich samodzielnego wdrażania w życie⁶². Bilandžić zauważa, że to prawie paradoks, iż „krok do przodu w procesie usamodzielniania jednostek federalnych” w istocie dokonał się poprzez „silną interwencję państwowo-partyjnych struktur przeprowadzoną w samych republikach, gdzie lokalne związki komunistów przywracały w społeczeństwach rządu silnej ręki”⁶³. A zatem, miejsce związkowego centrum pełniącego rolę kontrolera społecznych i politycznych wydarzeń zajęli komuniści federalnych jednostek, potwierdzając w ten sposób – każda na swój rachunek – swój własny autorytet. Wgląd do konstytucyjno-prawnej reformy federacyjnej Jugosławii, relacja pomiędzy związkowym państwem i jego republikami oraz okręgami – to ważne społeczno-polityczne ramy dla rozpatrzenia polityki językowej prowadzonej w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych.

Przeciwnicy polityki językowej opartej na Umowie Nowosadzkiej po stłumieniu Chorwackiej Wiosny zostali, delikatnie mówiąc, zdyskredytowani pod względem ideologicznym. Mimo to nie było już możliwości (lub też nie można było stworzyć w tym celu wystarczająco silnej presji ideologicznej), aby zmusić chorwackich językoznawców do odnowienia Umowy Nowosadzkiej, aby kontynuować dalszą wspólną pracę chorwackich i serbskich językoznawców nad jednolitym językiem literackim, który jedni nazwą chorwacko-serbskim, a inni serbsko-chorwackim, tj. pracy nad publikacjami w alfabecie łacińskim z wymową ijekawską i w alfabecie cyrylickim z wymową ekawską, które będą przeznaczone dla czterech sztokawskich republik. Projekt wspólnych prac nad jednolitym językiem literackim – w takiej formie, w jakiej zostało to pomyślane w Umowie Nowosadzkiej – definitywnie przepadł.

11.

Okazało się, że swego czasu uciszone głosy, domagające się między innymi zmiany językowych postanowień w Konstytucji z 1963 roku, nie pozostały bez echa, o czym świadczą sformułowania odnoszące się do języka i zawarte w Konstytucji

⁶² D. Bilandžić: *Hrvatska moderna povijest...*, s. 672–673; Z. Radelić: *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.–1991...*, s. 476. Chorwaccy historycy uważają, że Konstytucja z 1974 roku w wielu kwestiach zrealizowała dążenia związane z Chorwacką Wiosną (Por.: D. Bilandžić: *Hrvatska moderna povijest...*, Z. Radelić: *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.–1991...*, I. Goldstein: *Hrvatska 1918–2008...*).

⁶³ D. Bilandžić: *Hrvatska moderna povijest...*, s. 673.

z 1974 roku. W Konstytucji SFRJ z 1974 roku w praktyce uniknięto nazywania języka (wszystko wskazuje na to, że chciano w pierwszej kolejności uniknąć określenia języka, którym posługują się Chorwaci, Serbowie, Czarnogórcy i Muzułamianie). Zamiast tego używa się sformułowań typu: języki narodów Jugosławii itp. I tak w 246 artykule stwierdza się, że: „Języki narodów i narodowości oraz ich alfabety są równoprawne. W Socjalistycznej Federacyjnej Republice Jugosławii w oficjalnym obiegu używa się języków poszczególnych narodów, a jeśli chodzi o języki narodowości – w zgodzie z ogólną konstytucją i związkowymi ustawami”. W porównaniu do Konstytucji z 1963 roku różnica polega na tym, że Konstytucja z 1974 roku inaczej określa użycie języka w wojsku. W myśl 243 artykułu w siłach zbrojnych SFRJ zapewniona jest równoprawność języków, a w dowództwie i szkoleniu wojskowym można „używać jednego z języków narodów Jugosławii, a w jej częściach języki narodów i narodowości”. W praktyce oznaczało to, że nadal najczęściej używano tylko „jednego z języków narodów” (języka serbskiego narodu). Jednak w konstytucyjno-prawnym sensie język dowództwa, szkolenia wojskowego i administracji JNA (JAL) (*Jugoslovenska narodna armija*, pol. Jugosłowiańska Armia Ludowa) to nie tylko język serbsko-chorwacki, lecz mógł to być, przynajmniej teoretycznie, dowolny język któregoś z narodów Jugosławii.

Konstytucyjna kwestia nazwy języka, która swego czasu została podniesiona w *Deklaracji*, została w Chorwacji rozwiązana w marcu 1972 roku. Przyjęto wówczas 36 konstytucyjnych poprawek, które stały się częścią składową Konstytucji SRH (*Socijalističke Republike Hrvatske*, pol. Socjalistycznej Republiki Chorwacji). Piąta poprawka regulowała kwestię języka i użycia alfabetu. Później poprawka ta została wpisana do nowej Konstytucji. W 138 artykule, ustęp 1, Konstytucji Socjalistycznej Republiki Chorwacji stwierdza się: „W Socjalistycznej Republice Chorwacji w oficjalnym obiegu używa się chorwackiego języka literackiego – standardowej formy *NJ* Chorwatów i Serbów w Chorwacji, który nosi nazwę język chorwacki albo serbski”. Z kolei 293 artykuł ma następujące brzmienie: „Autentyczne teksty związkowych ustaw i innych związkowych przepisów oraz ogólnych aktów są uchwalane i publikowane w oficjalnym piśmie Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii w chorwackim języku literackim, alfabetem łacińskim”. Wbrew pytyjskiemu charakterowi konstytucyjnych sformułowań o języku⁶⁴ – nie było całkiem jasne, czy nazwa języka brzmi chorwacki język literacki, czy język chorwacki lub serbski – nowe postanowienia konstytucyjne oznaczały „nieoczekiwany językowo-polityczny krok naprzód”. Jest oczywiste, że nazwę chorwacko-serbski, pochodzącą z Konstytucji SR Chorwacji z 1963 roku, nowa Konstytucja pozbawiła legitymności i przyznała ją określeniom język chorwacki albo serbski i chorwacki język literacki, a więc nazwom zawartym w samym tytule *Deklaracji*, tej samej, która swojego czasu została zdyskwalifikowana pod względem ideologicznym i odrzucona. Kon-

⁶⁴ I. Pranjković: *Hrvatski jezik od godine 1945. do 2000....*, s. 43.

stytucyjne postanowienia dotyczące języka w innych sztokawskich republikach zostały rozwiązane w następujący sposób: w SR Serbii język nadal określa się jako język serbsko-chorwacki, w SR Czarnogórze to język serbsko-chorwacki z wymowa ijekawską, a w Konstytucji Bośni i Hercegowiny stwierdza się, że w oficjalnym użyciu jest język serbsko-chorwacki lub chorwacko-serbski z wymową ijekawską, co stanowi nowość w porównaniu z poprzednią konstytucją, w której język nazywany był serbsko-chorwackim.

Jeden ze skutków uchwalonej w 1974 roku Konstytucji to zmiana sposobu pracy Komisji przy Parlamencie SFRJ stwierdzającej identyczność tekstów i dokumentów w poszczególnych językach narodów Jugosławii. Do 1975 roku stwierdzana jest identyczność tekstów w sześciu wersjach: słoweńskiej, macedońskiej, albańskiej, węgierskiej i serbsko-chorwackiej (wariant wschodni) i chorwacko-serbskiej (wariant zachodni)⁶⁵. W zgodzie z nowymi konstytucjami zarówno na poziomie federacji, jak i na poziomie republiki, Komisja od 1975 roku ma osiem sekcji: cztery „stare” (słoweńską, węgierską, albańską, macedońską) i cztery nowe (Sekcja języka serbsko-chorwackiego, Sekcja chorwackiego języka literackiego, Sekcja języka serbsko-chorwackiego lub chorwacko-serbskiego z wymową ijekawską, Sekcja języka serbsko-chorwackiego z wymową ijekawską)⁶⁶. Tak oto chorwacki język literacki w formalnoprawnym sensie na poziomie federacji otrzymał taki sam status jak np. język słoweński czy węgierski.

12.

Prace nad jednolitym językiem literackim, którego koncepcja została zawarta w Umowie Nowosadzkiej, zakończyły się fiaskiem. Pod koniec lat sześćdziesiątych i na początku lat siedemdziesiątych było jasne, że nowosadzki wniosek o „jednolitym języku literackim” uległ przedawnieniu. Nawet najbardziej wytrwali zwolennicy tezy, że Chorwaci, Serbowie, Czarnogórcy i Muzułmanie posługują się jednym standardowym językiem, przyznają, że ten jeden język nie jest jednolity⁶⁷. Wśród jugosłowiańskich językoznawców od połowy lat sześćdziesiątych nie jest przedmiotem sporu fakt, że istnieją dwa warianty – chorwacki i serbski. Radovanović⁶⁸ lata siedemdziesiąte i osiemdziesiąte nazywa okresem inauguracji procesu nadawania wariantom statusu języków standardowych, do czego w największym stopniu przyczynili się chorwaccy językoznawcy. To, co *Inni* (przede wszystkim strona serbska) ostatecznie uzna za chorwacki wariant wspólnego języka literackiego, chorwaccy językoznawcy, mając oparcie w konstytucyjnych postanowieniach dotyczących

⁶⁵ Por.: M. Karadža: *Ustavna načela o ravnopravnosti jezika naroda i narodnosti Jugoslavije i njihovo ostvarivanje u praksi saveznih organa i organizacija*. „Sveske”. 1984. Nr 5–6, s. 143.

⁶⁶ M. Šipka: *Standardni jezik i nacionalni odnosi...*, s. 205. (Chodzi o *de facto* o języki poszczególnych republik: SR Serbii, SR Chorwacji, SR Bośni i Hercegowiny oraz SR Czarnogóry.)

⁶⁷ Por.: np. dokumenty w: *Ibidem*. s. 205.

⁶⁸ M. Radovanović: *From Serbo-Croatian to Serbian*. „Multilingua” 2000. Volume 19–1/2, s. 21–35.

języka, prawie zawsze będą nazywać chorwackim językiem literackim i będą traktować jak język. Chorwaccy językoznawcy byli również gotowi uznać istnienie innych wariantów – bośniacko-hercegowińskiego i czarnogórskiego⁶⁹ – wyraźnie również w ten sposób usiłując umocnić własną autonomiczną pozycję.

13.

Na przelomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych w Czarnogórze aktualna pozostaje kwestia narodowa oraz kwestia etnogenezy i tworzenia się narodu czarnogórskiego, stosunek Czarnogórców do Serbów itd⁷⁰. Poszczególne czarnogórscy intelektualiści krytykowali wnioski Umowy Nowosadzkiej i opowiadali się za istnieniem czarnogórskiego typu języka literackiego lub czarnogórskiego wariantu jako równoprawnego wobec innych wariantów⁷¹. Jednak nie byli oni dostatecznie silni, aby zwieńczyć sukcesem swoje wysiłki i język w Czarnogórze nadal będzie nazywany językiem serbsko-chorwackim. Oznacza to, że kwestia językowa w Czarnogórze nadal będzie stanowić element serbskiej polityki językowej. Przejście z lat sześćdziesiątych do lat siedemdziesiątych w Bośni i Hercegowinie oznacza początek prowadzenia własnej polityki językowej w tej republice, co zbiega się z umocnieniem pozycji Bośni i Hercegowiny oraz wzmocnieniem roli jej elity politycznej w jugosłowiańskiej federacji. Nie bez znaczenia jest też fakt, że w okresie tym Muzułmanie (dzisiaj Boszniacy), najliczniejsza wspólnota etniczna w Bośni i Hercegowinie, uzyskała status narodu taki sam jak Serbowie i Chorwaci. Bośniacko-hercegowińska polityka językowa cieszyła się silnym poparciem władz republiki. Samodzielność polityki językowej potwierdza również opublikowanie podręcznika zasad pisowni⁷². Język oficjalnie nosił nazwę serbsko-chorwacki lub chorwacko-serbski, a polityka językowa określała go mianem bośniacko-hercegowińskiego wariantu o statusie standardu językowego (*'bosanskohercegovački standardnojezični izraz /varijanta'*). Jeden z bohaterów polityki językowej opisuje lata 1970–1990 jako „okres walki o zachowanie wspólnoty języka serbsko-chorwackiego/chorwacko-serbskiego jako standardu językowego wraz z równym traktowaniem jego poszczególnych realizacji jako wariantów lub przejawów (*izraza*) wszystkich czterech socjokulturowych i narodowych wspólnot, które z nim są związane”⁷³.

⁶⁹ Por. np. Lj. Jonke: *Još dvije varijante književnog jezika*. W: *Hrvatski književni jezik danas...*, s. 25–27; D. Brozović: *Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar...*, s. 21.

⁷⁰ S.P. Ramet: *Tri Jugoslavije...*, s. 307.

⁷¹ Por.: R. Radojević: *O jeziku i nacionalnoj (ne)ravnopravnosti – u teoriji i praksi*. „Kritika” 1969. Nr 5, s. 222–229, V. Nikčević: *Jezikoslovnja politika doktora Mitra Pešikana*. „Kritika” 1969. Nr 8, s. 588–593, *Saopćenje Uprave Udruženja književnika Crne Gore o jeziku*. „Kritika” 1971. Nr 17, s. 378.

⁷² S. Marković, M. Ajanović, Z. Diklić: *Pravopisni priručnik srpskohrvatskog-hrvatskosrpskog jezika*. Sarajevo 1972.

⁷³ J. Baotić: *Književnojezička politika 1970–1990 – Borba za zajedništvo i ravnopravnost*. W: *Jeziik u Bosni i Hercegovini*. Red. Svein Monnesland. Institut za jezik u Sarajevu. Institut za istočnoevropske i orijentalne studije. Oslo 2005. s. 435.

W dokumentach bośniacko-hercegowińskiej polityki ciągle pojawiają się odwołania do równouprawnienia i wolności językowej⁷⁴ itd., ale w praktyce ten bośniacko-hercegowiński wariant o statusie standardu językowego (*bosanskohercegovački standardnojezični izraz/varijanta*), z perspektywy chorwackich językoznawców, był serbskim standardem językowym z wymową ijekawską oraz bośniacko-hercegowińskimi (ale zasadniczo pozbawionym chorwackich) elementami⁷⁵.

14.

Od połowy lat sześćdziesiątych aż do końca lat siedemdziesiątych filologia chorwacka oprócz kwestii wariantów zajęta była chorwacką przeszłością. Krytyczne badania poświęcone problemowi periodyzacji historii języka chorwackiego, szczególnie zaś kwestii początków kształtowania języka standardowego, oznaczały rewizję znaczenia, jakie miało dla języka i roli, jaką odegrało chorwackie odrodzenie narodowe. Brozović⁷⁶ stwierdził, że wypracowanie ogólnochorwackiego standardu języka nie zaczęło się i nie skończyło w okresie odrodzenia narodowego i że zmiany językowe w latach trzydziestych XIX wieku nie były ani nagłe, ani istotne, ani rewolucyjne. Znaczenie, jakie miało dla języka chorwackie odrodzenie narodowe podobnie ocenił Katičić⁷⁷, podważając tezę tradycyjnej filologii o tym, że chorwacki nowosztokawski standard powstał jako rezultat ruchu ilirskiego i działalności reformatorskiej Ljudevita Gaja. Początków chorwackiego standardu Brozović⁷⁸ upatruje w połowie XVIII wieku, ponieważ uważa, że zaczyna się wówczas formować i podlega procesowi standaryzacji chorwacki język pisany, który nabiera charakteru ponadregionalnego. Rewizja poglądów chorwackiej tradycyjnej filologii na temat standaryzacji języka i znaczenia chorwackiego odrodzenia narodowego dla filologii, tak, jak to najpierw zostało przeprowadzone w tekstach Brozovicia i Katičića, oznaczała, że przesunięcie granicy pomiędzy okresem standardowym i niestandardowym aż do XVIII wieku podaje w wątpliwość: tezę o tym, że odrodzenie urzeczywistniło chorwacko-serbską jedność, zasługi działaczy odrodzenia oraz przede wszystkim zasługi Karadžicia na polu procesu standaryzacji. Co do historii procesu standaryzacji, a zatem również roli, jaką odegrał Karadžić, chorwackim autorom zależało w szczególności na tym, by rozróżnić dwa procesy standaryzacji języka – chorwacki i serbski – i do tego, by wybór nowosztokawszczyzny był uwarunkowany

⁷⁴ Por.: M. Šipka: *Standardni jezik i nacionalni odnosi...*

⁷⁵ I. Pranjković: *Jezična situacija u BiH prije i poslije rata*. „Osvit”. 1999. Nr 2–3, s. 62–63.

⁷⁶ D. Brozović: *Standardni jezik. Teorija, usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja*. Matica hrvatska: Zagreb 1970.

⁷⁷ R. Katičić: *Nešto napomenâ o postanku složenoga suvremenog jezičnog standarda hrvatskoga ili srpskoga*. Zbornik Zagrebačke slavističke škole 1974.2, 2, s. 225–257; R. Katičić: *O početku novoštokavskoga hrvatskoga jezičnog standarda, o njegovu položaju u povijesti hrvatskoga književnog jezika i u cjelini standardne novoštokavštine*. „Filologija” 1978. Nr 8, s. 165–180.

⁷⁸ D. Brozović: *Standardni jezik. Teorija, usporedbe...*; *Hrvatski književni jezik u 18. stoljeću*. Zbornik Zagrebačke slavističke škole. Zagreb 1975, s. 75–85; *Hrvatski jezik, njegovo mjesto umutar...*

sytuacją wewnątrzjęzykową w samej Chorwacji. Dla zrozumienia historii chorwackiej standaryzacji języka ważne są rozprawy koncentrujące się na XIX wieku⁷⁹, lingwistyczno-kulturowo-historyczne przedstawienie szkół filologicznych⁸⁰ oraz rozprawy o roli chorwackich vukowców⁸¹ w procesie standaryzacji⁸². W rozprawach tych usiłowano, mówiąc w uproszczeniu, pokazać dwie sprawy: to, że chorwaccy vukowcy mieli nie tylko zasługi na swoim koncie, ale również pewne słabości i to, że zwycięstwo chorwackich vukowców nie spowodowało utraty pozytywnego dorobku Zagrzebskiej Szkoły Filologicznej, zwłaszcza w kwestiach koncepcji języka literackiego, leksyki i stylu⁸³.

15.

Lata siedemdziesiąte i lata osiemdziesiąte to okres, w którym ukazały się kluczowe językoznawcze publikacje (fonetyka, fonologia, słowotwórstwo, syntaksa, zasady pisowni) i w którym została wyartykułowana odrębność chorwackiego względem „całego sztokawskiego standardu”. Chorwaccy językoznawcy zwolnieni z obowiązków wynikających z Umowy Nowosadzkiej, wydali kilka fundamentalnych publikacji potwierdzając w ten sposób swoją autonomiczną pozycję w wypracowywaniu językowego standardu. Pod koniec lat siedemdziesiątych został opublikowany nowoczesny podręcznik gramatyki grupy autorów z Katedry Języka Instytutu Filologii i Folklorystyki⁸⁴. W latach osiemdziesiątych w wydaniu JAZU ukazało się słowotwórstwo (Stjepan Babić, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku. Nacrt za gramatiku/Słowotwórstwo w chorwackim języku literackim. Szkic do gramatyki*, 1986) i syntaksa (Radoslav Katičić, *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika, Nacrt za gramatiku/Syntaksa chorwackiego języka literackiego. Szkic do gramatyki*, 1986) jako owoc projektu „wielkiej gramatyki” chorwackiego języka literackiego. W tym samym roku opublikowano podręcznik zasad pisowni zatwierdzony przez Ministerstwo Szkolnictwa SRH (Vladimir Anić, Josip Silić, *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika/Podręcznik zasad pisowni i ortografii języka chorwackiego lub serbskiego*, 1986). Pod sam koniec lat osiemdziesiątych ukończono książkę grupy autorów *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika (Historyczny przegląd, głoski i odmiany chorwackiego języka literackiego)* wydaną przez HAZU w 1991 roku. Książka zawiera fonetykę (Ivo Škarić), fonologię (Dalibor Brozo-

⁷⁹ Lj. Jonke: *Književni jezik u teoriji i praksi*. Znanje. Zagreb 1964.

⁸⁰ Z. Vince: *Putovima hrvatskoga književnog jezika. Lingvističko-kulturnopovijesni prikaz filoloških škola i njihovih izvora*. Sveučilišna naklada Liber. Zagreb 1978.

⁸¹ Mianem vukowców (*vukovci*) określa się zwolenników reformy języka przeprowadzonej przez Vuka Stafanovića Karadžića.

⁸² Z. Vince: *Zakret u hrvatskom književnom jeziku potkraj 19. stoljeća*, „Croatica” 1975. Nr 6, s. 131–159; *Povijest hrvatskoga književnog jezika s kraja 19. i početka 20. stoljeća*, „Jezik” 1978–79. Nr 3, s. 76–88.

⁸³ Z. Vince: *Putovima hrvatskoga književnog jezika...*

⁸⁴ Eugenija Barić, Mijo Lončarić, Dragica Malić, Slavko Pavešić, Mirko Peti, Vesna Zečević, Marija Znika, *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*. Školska knjiga. Zagreb 1979.

wić), morfologię (Stjepan Babić, Slavko Pavešić, Stjepko Težak) oraz historyczny przegląd chorwackiego języka literackiego (Milan Moguš), który, jak to Katičić ujął w przedmowie do książki napisanej w lipcu 1989 roku: „określa i wyjaśnia właściwą treść tego pojęcia (chorwackiego języka literackiego) oraz jego sytuację w całym nowosztokawskim standardzie zarówno języka chorwackiego, jak i języka serbskiego”. Opublikowanie tej trzeciej książki zakończyło projekt „wielkiej gramatyki”, który pod kierownictwem Ljudevita Jonkego został rozpoczęty w 1969 roku.

Lata siedemdziesiąte i osiemdziesiąte to okres, w którym władza republiki nie zrezygnowała z kontroli nad językiem i filologią, ani z aktywności w tej dziedzinie. W latach siedemdziesiątych najbardziej wyraźnymi przykładami aktywności władz republiki był przypadek dwóch gramatyk⁸⁵. I tak w 1973 roku zrobiono „afere polityczną” wokół szóstego wydania gramatyki Težaka i Babicia pod tytułem *Pregled gramatike hrvatskoga književnog jezika (Przegląd gramatyki chorwackiego języka literackiego)*, której skutkiem było wstrzymanie jej dalszej edycji. *Podręczna gramatyka chorwackiego języka literackiego* (1979) decyzją ministra oświaty nie została zatwierdzona do użytku w szkołach. Jednym z podstawowych zarzutów formułowanych pod adresem książki było to, że w gramatyce nie ma mowy o tym, co jest szczególne dla chorwackiego języka literackiego i co jest „takie samo i wspólne w gramatyce, jednym językiem Chorwatów, Serbów, Czarnogórców i Muzułmanów, który nazywamy także językiem chorwackim lub serbskim, chorwacko-serbskim, serbsko-chorwackim, itd.”⁸⁶. W szeregu wewnętrznych i oficjalnych dokumentów władz republiki i Związku Komunistów Chorwacji zwraca się uwagę na „chorwacki nacjonalizm natury lingwistycznej”⁸⁷. W połowie lat osiemdziesiątych ulegnie aktualizacji kwestia nazwy języka i jego określenie w konstytucji. Zmianę istniejącego artykułu Konstytucji SR Chorwacji zainicjuje najwyższy organ Związku Komunistów Chorwacji w grudniu 1985 roku z zamiarem zmiany 138 artykułu w taki sposób, aby nie zawierał nazwy chorwacki język literacki. Długa dyskusja, do której włączyła się duża liczba osób i instytucji trwała do czerwca 1989 roku, kiedy Parlament SR Chorwacji odrzucił wszystkie poprawki dotyczące języka, tj. zachował dotychczasowe postanowienia⁸⁸. Wydaje się symptomatyczne, że Związkowi Komunistów, jedynej rządzącej partii, nie udało się zmienić zapisów w kwestii języka. Wkrótce po tym zmiana jednak nastąpiła. Wiosną 1990 roku odbyły się wielopartyjne wybory, w wyniku których komuniści utracili władzę. W listopadzie 1990 roku została uchwalona Konstytucja Republiki Chorwacji, w której w 12 artykule mowa jest o tym, że w oficjalnym obiegu używa się „języka chorwackiego i alfabetu łacińskiego”. W czerwcu 1991 roku Republika Chorwacji ogłosiła, że jest suwerennym i niezależnym państwem. W zupełnie nowej politycznej sytuacji język nie został

⁸⁵ Por. S. Babić: *Hrvatski jezik u političkom...*

⁸⁶ Za: Ibidem. s. 49–50.

⁸⁷ Por. dokumenty w: Ibidem; *Taj hrvatski*. Oprac. A. Selak. Školske novine, Zagreb 1992.

⁸⁸ Por. S. Babić: *Hrvatski jezik u političkom...*

pozbawiony swojego symbolicznego potencjału, przeciwnie, nadal będzie ważnym aspektem samopotwierdzenia się narodu.

Tłum. Leszek Malczak

SAŽETAK
JEZIK I POLITIKA: HRVATSKI PRIMJER

U tekstu se nastojalo elaborirati hrvatsko jezično pitanje u društvenom i političkom okviru socijalističke Jugoslavije. Posebna je pozornost posvećena Novosadskom dogovoru iz 1954. godine kao početku zajedničke/jedinstvene jezične politike kojom se trebalo urediti jezično pitanje u četirima republikama tadašnje Jugoslavije. Pokazat će se da će Novosadski dogovor postati generator spora između hrvatskih i srpskih jezikoslovaca te da će krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih jezična politika utemeljena na tome dogovoru doživjeti neuspjeh. Jedan od ključnih problema u tome sporu bio je u tumačenju naravi „jedinstvenog književnog jezika”, a pritom nije bilo riječi samo o koncepcijskim, teorijskim neslaganjima koja ne bi imala nikakva učinka na standardnojezičnu kodifikaciju i na jezičnu praksu. Sedamdesete i osamdesete godine razdoblje je u kojem su u Hrvatskoj objavljeni temeljni jezični priručnici (fonetika, fonologija, tvorba riječi, sintaksa, pravopis) i u kojem je artikulirana posebnost hrvatskoga spram „cjeline standardne novoštokavštine”. Riječ je dakle o razdoblju u kojemu su hrvatski jezikoslovi izradili nekoliko temeljnih priručnika potvrđujući tako svoju autonomnu poziciju u izgrađivanju jezičnoga standarda.

Ključne riječi: jezična politika, književni jezik, hrvatski, hrvatskosrpski / srpskohrvatski

Słowa kluczowe: polityka językowa, język literacki, język chorwacki, język chorwacko-serbski / serbsko-chorwacki